

Alexandru Mareș

NOTE DESPRE CÂTEVA FORME VERBALE
DIN VECHILE TEXTE ROMÂNEȘTI1. O nouă atestare a formei de perfect simplu 3 sg. *feapse*

Înregistrată într-un singur text (*Legenda Sfântului Sisinie*, 1590–1602)¹, forma *feapse*, ca de altfel și forma *desfeapse*, întâlnită tot o dată (*Tetraevanghelul coresian* din 1561), au fost explicate de Ovid Densusianu prin analogia cu perfecte de tipul *coapse*, *fripse*, *înfiipse*, *supse*, pe care a favorizat-o participiul *fapt* și perfectul *am fapt*². Întemeindu-se pe această unică atestare, autorul considera, totodată, că *feapse* a cunoscut „un empoi sùrement très restreint au XVIe siècle”³; cf. și C. Frâncu, care susține că această formă verbală „apare sporadic”⁴.

O altă atestare a acestei forme am înregistrat-o într-o omilie copiată de popa Neagoslav în Șcheii Brașovului în intervalul 1591–1606: „După aceea, luo Hristos pâine și blagoslovi, și rugă feapse, frânse pâine și deade ucenicilor săi” (B.A.R., ms. rom. 5023, f. 254^r/10–13). De remarcat că în acest text *feapse* este concurat o dată de *feace* (252^v/5) și, mult mai des, de forma slabă *făcu* (237^r/14, 238^r/10, 240^r/1, 13, 251^v/2), o situație oarecum identică au aceea din *Legenda Sfântului Sisinie*, unde însă frecvența formelor este egală: *feapse* (57^r/13) – *fece* (61^r/16) – *făcu* (58^r/5)⁵. Atestarea din textul copiat în Șcheii Brașovului, o formă certă de perfect simplu, înlătură interpretarea lui *feapse* din *Legenda Sfântului Sisinie* drept o formă de mai-mult-ca-perfect⁶.

Orientându-ne după localizarea traducerii *Legendei Sfântului Sisinie* în nordul Hunedoarei⁷ și a traducerii *Omiliei pentru smerenie* în sud-vestul Transilvaniei⁸, forma *feapse* pare a fi caracterizat în trecut unele graiuri din acest colț de țară.

¹ B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, vol. II, București, 1879, p. 285; cf. și p. 295.

² *Histoire de la langue roumaine*, Tome II. *Le seizième siècle*, Paris, 1938, p. 244; cf. și Alf Lombard, *Le verbe roumain. Étude morphologique*, Tome II, 1955, p. 1091; Valeria Guțu-Romalo, *Din morfologia sec. al XVI-lea: perfectul simplu al verbului „a face”*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, 1965, p. 338.

³ *Op. cit.*, p. 244.

⁴ *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Iași, 2009, p. 107.

⁵ *Codex Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, [București], 1993, p. 272–273.

⁶ B.P. Hasdeu, *op. cit.*, vol. II, p. 295. Pentru opoziția din alte texte literare între tema etimologică (*feê-* < *feci*, respectiv *fapt* < *factum*), și tema analogică (*făcu-*), vezi Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*. Partea a II-a. *Timpurile din sfera trecutului. Viitorul. Condiționalul*, București, 2007, p. 122–141.

⁷ Alexandru Mareș, *Unde s-au tradus cele mai vechi apocrife religioase?*, în volumul autorului *Cărți populare din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Contribuții filologice*, București, 2006, p. 33–37.

⁸ Alexandru Mareș, *Un manuscris necunoscut din secolul al XVI-lea*, în *Conferințele Academiei Române. Cicul limba română în relațiile ei cu istoria și cultura românilor*, București, 2003, p. 19.

2. Forme verbale puțin cunoscute: perfectul simplu 3 sg. *fease* și mai-mult-ca-perfectul 3 sg. *fesease*

Formele din titlul notei de față au fost semnalate de Alexandra Moraru în versiunea putneană a *Florii darurilor* (1592–1604): „Acestea fease Dumnezeu, ca să aibă țiitură și măsură întru limbă” (605^v), respectiv, „Și acela ucisease... și-ș fesease netocmeală și vrajbă” (487^v), „Și pântru curviia ce fesease, vru Dumnădzău să-i potopească” (553^r)⁹. Editoarea considera că în aceste exemple avem de-a face, probabil, cu creații analogice după alte verbe de conjugarea a III-a (*a merge* etc.)¹⁰. Am ținut să atragem atenția asupra acestor forme „tari”, întrucât prezența lor nu este semnalată în lucrările de specialitate apărute în ultimii ani¹¹.

3. În legătură cu vechimea formelor analogice de conj. prez. 1 sg. și 2 sg. ale verbului *avea*

Potrivit unei cercetări întreprinse de Costantin Frâncu, formele de conj. prez. 1 sg. și 2 sg., *să am*, *să ai*, ar fi apărut destul de târziu în texte: *să am*, atestat întâia dată în 1772, iar *să ai* abia în secolul al XIX-lea¹². Caracterul îndoielnic al acestor concluzii, cel puțin în ce privește vechimea formei *să ai*, a fost pus în evidență de Dana-Mihaela Zamfir, care a înregistrat forma analogică de conj. prez. 2 sg. în două texte din prima jumătate a secolului al XVII-lea: *Pravila de la Govora* (1640) și *Evanghelia învățătoare* de la Mănăstirea Dealu (1644)¹³. Forma din urmă am întâlnit-o, la rândul nostru, o singură dată, în *Evanghelia învățătoare* de la Govora (1642): „batjocura și fără-cinstea rabdă, ca să te potrivești tu și cinste *să ai* naintea îngerilor lui Dumnezeu”¹⁴; cf. în același text: „Iară tu-mi spune, o, mâniosule, ce veri *să aibi* de la acestea întru inima ta?”¹⁵, „Dară tu, pre carele de aceștia veri *să aibi* întru inima și în sufletul tău?”¹⁶.

În ceea ce privește forma analogică de conj. prez. 1 sg., menționăm că am întâlnit-o ceva mai devreme într-un document din 1606, localizabil în jud. Vâlcea: „<Apoi eu> i-am făcut această carte *să am* pace și să-și ție locul cum s-au fost

⁹ *Floarea darurilor*. Text stabilit, studiu filologic și lingvistic, glosar de Alexandra Moraru, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, I, București, 1996, p. 130, 155 și 174.

¹⁰ *Ibidem*, p. 104, nota 208.

¹¹ Cf. Dana-Mihaela Zamfir, *op. cit.*, p. 122–141, C. Frâncu, *op. cit.*, p. 107–108.

¹² *Vechimea unor inovații morfologice comune dialectelor limbii române*, în „Fonetica și dialectologie”, VII, 1971, p. 185–188.

¹³ *Op. cit.*, [Partea I], p. 58.

¹⁴ *Evanghelia învățătoare (Govora, 1642)*. Ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, Editura Academiei Române, București, 2011, p. 257.

¹⁵ *Ibidem*, p. 225.

¹⁶ *Ibidem*.

schimbat și s-au tocmit mai denainte vreme”¹⁷. Aceeași formă se regăsește și într-un document ieșean din 11 iulie 1651: „Însă cu acei bani ce am luat pre acel loc *să am* a comânda pre sora noastră”¹⁸.

După 1700, am înregistrat forma *să am* în trei documente oltenești: „iar de s-ar scula cineva cu vreo pricină, *să am* eu a răspunde la orice fel de judecată” (16 noiembrie 1732)¹⁹, „Cu plecat memorial jăluesc Măriei Tale ca unui milostiv și dumneavoastră”²⁰ prea cinstiți consilieri ca *să am* dreptate” (Craiova, 22 iunie 1734)²¹, „Și această danie de moșie am dat de a mea bună voe, ca *să am* pomenire vecinică” (22 iulie 1772)²².

Exemplele prezentate dovedesc că în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea formele analogice *să am*, *să ai* își făcuseră apariția în unele graiuri din Oltenia, nordul Munteniei și nordul Moldovei. Probabil că forma *să am* era cunoscută și în nordul Hunedoarei, de unde provine *Legenda Sfântului Sisinie* (copia din *Codex Sturdzanus*, databilă 1590–1602), în cuprinsul căreia apare forma de jurământ *să-m parde de*, provenită dintr-un inițial *să am parte de*²³.

4. Forma de conj. prez. 3 sg. *să doaie*

Dintre verbele cu radical în *-r*, *durea* nu beneficiază în dicționare și în lucrările de istorie a limbii române de atestări din epoca veche a formelor iotacizate de conj. prez. 2 sg. și 3 pl.; cf. DLR, s.v. *durea*, care înregistrează varianta *să doaie* într-o poezie populară culească în secolul trecut din Sălaj²⁴.

Precizăm că în textele vechi, forma *să doaie* cunoaște cea mai veche atestare în *Rujdenița* copiată în 1621 de popa Ion, supranumit Românul: „Vineri să nu lucre nemica, nice să mănânce de 2, ca să nu o doaie capul, nice ochii”²⁵. Considerând grafia *ŝB... dœæ* o formă lacunară, N. Cartojan, primul editor al textului, a reprodu-s-o

¹⁷ *Documente privind istoria României. Veacul XVII. B. Țara Românească, 1601–1610*, Editura Academiei Republicii Populare Române, [București], 1951, p. 228, nr. 217.

¹⁸ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*. Editate de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, vol. I, 1999, p. 451.

¹⁹ T. G. Bulat, *Contribuțiuni documentare la istoria Olteniei. Secolul XVI, XVII și XVIII de...*, Râmnicul Vâlcea, 1925, p. 31, nr. XXVIII.

²⁰ Tipărit: *d-vstr*.

²¹ T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 32, nr. XXX.

²² *Ibidem*, p. 73, nr. LXIX.

²³ Vezi Două lecțiuni din *Codex Sturdzanus*, în LR, XLIII, 1994, nr. 5–6, p. 253–256 și *Din nou despre o veche formă de jurământ*, în LR, LXIV, 2015, nr. 1, p. 87–89.

²⁴ *Folclor din Transilvania*. Texte culese din colecții inedite, I, cu un cuvânt înainte de Mihai Beniuc, Editura pentru literatură, 1962, p. 209.

²⁵ *Crestomația limbii române vechi*. Volumul I (1521–1639) alcătuit de Emanuela Buză, Magdalena Georgescu, Alexandru Mareș și Florentina Zgraon. Coordonator Alexandru Mareș, Editura Academiei Române, 1994, p. 176.

să *doa[r]e*²⁶. Un bun principiu filologic ne îndeamnă să acordăm întotdeauna credit grafiei care acoperă o formă viabilă în limbă, cum este și cazul grafiei sß... *doæ* = *să...* *doaie*. Lecțiunea *să...* *doa[r]e* presupune o grafie al cărei caracter lacunar nu este prin nimic probat. În plus, lecțiunea restabilită reprezintă o formă verbală rarisimă, atestată în Transilvania într-o singură localitate din județul Cluj²⁷.

5. *Feacereși*, o formă verbală inexistentă

În *Indicele de cuvinte al Codicelui Bratul* (1559-1560), alcătuit de C. Dimitriu, sub *face* vb., figurează forma de condițional prezent 2 sg. *feacereși* (276–277/21–1)²⁸. Aceasta se regăsește și în reproducerea aceluiași text pe care o datorăm lui Alexandru Gafton: „e se preaiubire feacereși, ucizi, fuseș călcătoriu-Legiei”²⁹. Forma respectivă ni s-a părut de la bun început suspectă, întrucât textele vechi românești nu înregistrează la condițional prezent 2 sg. desinența *-ereși*³⁰.

Extinzând cercetarea asupra pasajului precitat, care aparține *Epistolei lui Iacov*, cap. II, v. 11, ne-am dat seama că *feacereși* reprezintă o lecțiune greșită datorată editorului. Pentru a înțelege resortul greșelii, precizăm că versiunea din *Codicele Bratul* a rezultat în urma colaționării vechii traduceri a *Apostolului* cu o versiune slavonă, apropiată de cea existentă în ms. sl. 351 (BAR)³¹. Cum în *Codicele Bratul* pasajul slavon corespunzător celui românesc prezintă unele omisiuni, marcate de noi între croșete (*awe <ne> prhl übi tvori pi <u blepi > ¥e bĚ^s. prhst öpni k´ zakof*, 276/20–21), reproducem forma integrală a acestui pasaj după versiunea slavonă a *Apostolului* tipărit de Dimitrie Liubavici în 1547: *awe ne prhl übi sßt vorlp i u blep i ¥e bĚ^s prhst ¶pnik´ ză^oon¶*³². „Dacă nu vei face precurvie, dar vei ucide, vei fi călcător legii”. Revenind la traducerea pasajului respectiv din *Codicele Bratul*, constatăm că verbul *tvori pi*, la indicativ prezent 2 sg., care în acest exemplu indică o acțiune viitoare, a fost echivalat printr-un condițional prezent

²⁶ *Cel mai vechi zodiac românesc. Rujdenița popei Ion Românul (1620)*, în „Dacoromania”, V, 1927–1928, p. 594.

²⁷ Cf. alte patru atestări: trei provenind din județul Suceava și una din județul Mehedinți; vezi *Atlasul lingvistic române pe regiuni (ALRR. Sinteză)*, Volumul II. Coordonator: Nicolae Saramandu. Colectiv redacțional: Virginica Barbu Mititelu, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu, Dana-Mihaela Zamfir. Editura Academiei Române, București, 2012, h. 232.

²⁸ *Codicele popii Bratul (1559–1560). Grafie și fonetică, morfologia, vocabularul, textul facsimilat, indice de cuvinte și forme românești*, Iași, 2005, p. 284.

²⁹ *Codicele Bratul*. Ediție de text de Alexandru Gafton, Iași, 2003, p. 276–277.

³⁰ Ovid Densusianu, *op. cit.*, tom II, p. 228–229.

³¹ *Codicele Voronețean*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, 1981, p. 63, Mariana Costinescu, în *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*. Coordonator Ion Gheție, București, 1982, p. 108.

³² BAR, CRV I 7, *zăc*. 52 (exemplar nepaginat).

sintetic *feacere* (cf. în *Codicele Voronețean: feaceri*)³³, iar conjuncția adversativă *Țe* a fost redată prin *și* (cf. în *Apostolul coresian: e*)³⁴. Deci *feacereși* este o lecțiune rezultată din cuplarea a două cuvinte aparținând unor categorii gramaticale deosebite³⁵.

6. Forme verbale considerate greșeli de transcriere

Astfel de exemple se recrotează din ediția *Parimiarului* din Șcheii Brașovului (începutul secolului al XVII-lea), îngrijită de Vasile Olteanu³⁶:

1) „Iară voi mă *lăsa(t)* (sic!) pre mine și-(m) uita(t) măgura sv[â](n)tă a mea” (12^v)³⁷;

2) „Eu *era* (sic!) de mă bucura” (18^v)³⁸;

3) „Cinsteaște pre čela či l-*au fa(p)tă* (sic!) întru realele lo(r)ru(și)” (38^f)³⁹;

4) „și nu va fi nimia *să-i spare* (sic!)” (64^f)⁴⁰;

5) „Și se sculă demineața Avraa(m) și-(și) *înșălă* (sic! = înșăuă) mășcasa sa” (66^v)⁴¹.

Străduința editorului de-a ne asigura că în originalul reprodus formele verbale subliniate de noi sunt astfel scrise dovedește că acesta le considera greșeli de scriere. În realitate, în toate exemplele reproduse avem a face cu forme specifice limbii vechi: *lăsa(t)* = perfect simplu 2 pl., *era* = imperfect 1 sg⁴², *au fa(p)t*, nu *au fa(p)tă*, cum transcrie editorul⁴³, = perfect compus 3 sg., *să spare* = conjunctiv prezent 3 sg., *și-(și) înșălă* = perfect simplu 3 sg. de la verbul *înșela* „a înșeua”⁴⁴.

E regretabil faptul că în ultima vreme printre cei preocupați de reproducerea textelor vechi s-au rătăcit și unele persoane lipsite de cunoașterea noțiunilor de bază ale istoriei limbii române.

³³ *Codicele Bratul* (ed. Alexandru Gafton), p. 276.

³⁴ *Ibidem*, p. 277; cf. conjuncția *ī „și”* în citatul respectiv din versiunea slavonă a *Apostolului* păstrată în ms. sl. 351 (BAR), f. 63^r/13.

³⁵ Pentru explicarea unei forme verbale asemănătoare (*căutareș* din *Tâlcul evangheliilor*), vezi articolul nostru *Tâlcul evangheliilor și Molitvenicul rumânesc. Note filologice*, în LR, LXIII, 2014, nr. 1, p. 115.

³⁶ *Primul Parimiar românesc*, vol. I, Iași, 2005. În exemplele care urmează, editorul a reprodus între paranteze rotunde slovele suprascrise, iar între paranteze drepte slovele omise în scrierea prescurtată a cuvântului.

³⁷ *Ibidem*, p. 89.

³⁸ *Ibidem*, p. 102.

³⁹ *Ibidem*, p. 142.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 194.

⁴¹ *Ibidem*, p. 196.

⁴² De remarcat că *uita(t)*, din primul context, și *mă bucura*, din al doilea context, nu sunt urmate de (sic!).

⁴³ Cf. f. ȧt^r în original; vezi *Primul Parimiar românesc*, vol. II, p. 237/5.

⁴⁴ Vezi și alte asemenea exemple: „m-au fa(p)tβ (sic! = făcut)”, „Faptu-m-au (sic! = făcutu-m-au) (p. 158), „câte fe(če) (sic! = a făcut)” (p. 173).

NOTES SUR QUELQUES FORMES VERBALES
DES ANCIENS TEXTES ROUMAINES

(Résumé)

Les notes de l'auteur attirent l'attention sur: 1) une nouvelle attestation du passé simple 2e pers. sg. *feapse*, 2) deux formes verbales peu connues: *fease* (passé simple 3e pers. sg.) et *fesease* (plus-que-parfait 3e pers. sg.), 3) les formes analogiques du conjonctif présent 1e et 2e pers. sg. du verbe *avoir*, 4) la forme du conjonctif présent 3e pers. sg. *să doaie*, 5) une forme verbale inexistante: *feacereși*, 6) quelques formes verbales envisagées comme des fautes de transcription.

Cuvinte-cheie: forme verbale rare, lecțiuni și interpretări greșite.

Mots-clés: formes verbales rares, leçons et interprétations erronées.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

Manuela Saramandu

CA SAU CA ȘI

Utilizarea grupării *ca și* în fața unui predicativ suplimentar în locul prepoziției *ca* se manifestă ca o tendință aproape generală în limba română actuală. Motivată ca modalitate de evitare a cacofoniei (*el ca și colaborator*), construcția se extinde și în situații unde nu există această motivație (*el ca și director*).

Se impune o analiză a situațiilor și a structurilor diferite în care apare această grupare. Încă din latină se înregistrează elementul *si* prin scurtarea lui *sic* „astfel, în acest chip”, folosit în anumite compuse (*qua-si* „ca și”, *ni-si* „dacă nu”), ca o particulă expletivă, cu rol de întărire, de accentuare.

În limba română veche sunt numeroase exemplele cu pronume și adverbe întărite cu particula *și*: *luiși*, *acestași*, *acieși*, *atunceși*, păstrate până în secolul al XVIII-lea¹. Alte forme s-au menținut până astăzi în vorbirea populară: *fieșicine*, *fieșicare*, *fieșice*, *orișicine*, *orișicare*, *orișice*, *orișicăți*, *oareșicine*, *oareșicare*, *oareșice*, *sieși*². *Același* s-a impus chiar în limba literară actuală, unde s-a produs o modificare semantică dată de particula *și* (sensul de depărtare s-a convertit într-un sens de identitate). *Și* din structura pronomelor nehotărâte întărește sensul generalizator al acestora. Este o situație similară disocierii componentei *ori-*, din structura pronomelor nehotărâte *oricine*, *oricare*, *orice*, printr-o prepoziție³, în exemple ca:

¹ Cf. Ovid Densusianu, *Opere*, III, Editura Minerva, București, 1977, p. 67–68.

² Grigore Brâncuș, *Părțile de vorbire neflexibile*, în *Sinteze de limba română* (coordonator Theodor Hristea), ediția a treia, București, 1984, p. 233.

³ Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, Editura Științifică, București, 1967, p. 150, 151.